

Rodzinne archiwalia w świetle polskiego prawa archiwalnego

Zasady postępowania z dokumentacją w Polsce zostały ujęte w ramy prawne, które z uwagi na swój przedmiot można określić mianem „prawa archiwalnego”. Prawa, dodajmy, które nie jest skodyfikowane, a wielość przepisów w tym zakresie wydaje się niebagatelna.

Najważniejszym aktem prawnym w tej dziedzinie jest niewątpliwie ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2011 r. Nr 123 poz. 698 ze zm.). Ustawa ta – nazwijmy ją tu „ustawą archiwalną” – była wielokrotnie nowelizowana i doczekała się już trzeciego tekstu jednolitego od czasu jej uchwalenia. Dotychczas wydano też 46 aktów wykonawczych (rozporządzeń i zarządzeń) do ustawy archiwalnej, z których w chwili obecnej obowiązuje 30¹. Oprócz samej ustawy archiwalnej i jej aktów wykonawczych do polskiego prawa archiwalnego należy zaliczyć także liczne przepisy resortowe zawierające regulacje dotyczące postępowania ze specyficznymi rodzajami dokumentacji. Wreszcie, do szeroko rozumianego prawa archiwalnego należą przepisy, niejednokrotnie w randze ustawy, wpływające na zasady postępowania z dokumentacją w wielu podmiotach i jednostkach organizacyjnych. Przykładowo: ustawa o rachunkowości² określa postępowanie z dokumentacją księgową, w tym ustala okresy jej przechowywania; ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych³ zobowiązuje m.in. płatnika składek do przechowywania list płac i kart wynagrodzeń przez 50 lat od dnia zakończenia przez ubezpieczonego pracy u danego płatnika; ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta⁴ normuje zasady postępowania z dokumentacją medyczną, w tym ustala obowiązujące okresy jej przechowywania. Z kolei przepisy prawa autorskiego⁵, ustawy o ochronie danych osobowych⁶, czy ustawy o ochronie informacji niejawnych⁷ zawierają istotne zapisy wpływające na możliwość udostępniania i rozpowszechniania informacji zawartych w zachowanej dokumentacji. Kolejne przykłady można mnożyć, a biorąc pod uwagę aktywność organów legislacyjnych w Polsce, nadzieja na dalsze regulacje prawne, tudzież nowelizacje istniejących, nie wydaje się bezzasadna.

Dokumenty tworzące archiwa rodzinne podlegają, rzecz jasna, wszystkim regułom wynikającym z przepisów prawa archiwalnego. Nie istnieje bowiem w terminologii formalno-prawnej określenie „archiwum rodzinne”, które byłoby jednocześnie przedmiotem określonej normy prawnej.

Omawiając archiwalia rodzinne w kontekście obowiązującego prawa archiwalnego, trzeba na wstępie zwrócić uwagę na ogólną zasadę, zapisaną w ustawie archiwalnej, a dotyczącą podziału „produkcji aktowej” na materiały archiwalne (oznaczane jako kategoria A) oraz dokumentację niearchiwalną (kategorii B). Kryterium tego podziału jest wartość dokumentacji. Materiały archiwalne to, skracając ustawową definicję, wszelkiego rodzaju dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło

¹ Stan na marzec 2015 roku, bez zarządzeń Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

² Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 2013 r. poz. 330) – np. art. 74.

³ Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2013 r. poz. 1440 z późn. zm.) – art. 125a ust. 4.

⁴ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. z 2012 poz. 159) – art. 29.

⁵ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2006 r. Nr 90 poz. 631 z późn. zm.).

⁶ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. z 2014 poz. 1182 z późn. zm.).

⁷ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. Nr 182 poz. 1228 ze zm.).

informacji o wartości historycznej, powstała w przeszłości i powstająca współcześnie⁸. Materiały archiwalne przechowywane są wiecześnie, podlegają one ochronie prawnej, służą nauce, kulturze, gospodarce, potrzebom obywateli, nie można ich zbywać (poza jednym wyjątkiem, o którym w dalszej części) oraz nie można ich wywozić za granicę. Natomiast wszelkiego rodzaju dokumentacja, niestanowiąca materiałów archiwalnych – czyli dokumentacja niearchiwalna – może ulec zniszczeniu (brakowaniu), po upływie obowiązujących okresów jej przechowywania. Archiwiści opracowali szereg kryteriów – kilka podstawowych, kilkanaście do nawet dwudziestu włącznie – selekcji dokumentacji z uwagi na jej wartość informacyjną dla historii⁹. W ramy prawne ujęto też zasady kwalifikowania dokumentacji do poszczególnych kategorii archiwalnych u jej wytwórców¹⁰. Wszystkie materiały archiwalne tworzą zaś narodowy zasób archiwalny, nad którym zwierzchni nadzór sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych¹¹.

Czy zatem nasze archiwa rodzinne zawierają materiały archiwalne, czy też dokumentację niearchiwalną i w jaki sposób dokonać oceny wartości zachowanej dokumentacji?

Z punktu widzenia przepisów prawa archiwalnego nie ulega wątpliwości, że materiałami archiwalnymi jest dokumentacja powstała w wyniku aktywności działaczy politycznych, społecznych i gospodarczych, twórców w dziedzinie nauki i techniki, kultury i sztuki oraz innych osób, które wniosły swój historyczny wkład do rozwoju Państwa Polskiego, życia politycznego, społecznego i gospodarczego oraz do rozwoju nauki i techniki oraz kultury i sztuki, a także rodzin i rodów, które wywierały historyczny wpływ na sprawy państwowe, stosunki polityczne, gospodarcze i społeczne¹². Jeśli jednak nie dostrzegamy w naszym rodzinnym archiwum wymienionej wyżej dokumentacji, czy oznacza to automatycznie, że zebrane w nim dokumenty są wartościowe tylko dla nas samych i ewentualnie najbliższej rodziny, ale już nie kwalifikują się do miana materiałów archiwalnych, zaś jedyne co mogą obrazować w dziedzinie historii, to dzieje nas samych i naszych przodków? Dobrą odpowiedzią, jak sądzę, na to pytanie jest opinia wyrażona przez prof. Władysława Stępniaaka, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, inicjatora akcji „Zostań rodzinnym archiwistą”:

(...) dzieje Polski składają się z milionowych jednostkowych przypadków postępowania osób, z których każda w mniejszym lub większym stopniu miała lub ma wpływ na bieg spraw publicznych. A jeżeli zachowanie tego, co powstało w zbiorach rodzinnych, jest dla nas uciążliwe, to pamiętajmy, że są archiwa, biblioteki lub muzea¹³.

Jeśli więc w naszym rodzinnym archiwum posiadamy materiały archiwalne, to sytuować je będziemy w strukturze narodowego zasobu archiwalnego jako część zasobu niepaństwowego nieewidencjonowanego, czyli taką, którą tworzą materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców¹⁴. Materiały archiwalne wchodzące do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego mogą być zbywane. W razie ich zbywania w drodze umowy kupna-sprzedazy, archiwom państwowym oraz archiwom państwowym wyodrębnionym przysługuje prawo pierwokupu tych materiałów, zależnie od właściwości tych archiwów. Do pierwokupu tych materiałów mają zastosowanie przepisy Kodeksu cywilnego¹⁵. Oznacza to w praktyce, że własność materiałów archiwalnych przechowywanych w naszych archiwach rodzinnych i prawo dysponowania nimi jest ograniczona w zasadzie jedynie do zakazu ich wywozu za granicę¹⁶.

Jeżeli jednak, z różnych względów, zdecydujemy się zbyć materiały archiwalne na przykład archiwom państwowym, czy to w drodze umowy kupna-sprzedazy, darowizny, czy zapisu spadkowego, wówczas zmie-

⁸ Art. 1 ustawy archiwalnej.

⁹ H. Robótka, *Zasady i metody selekcji dokumentacji tradycyjnej i elektronicznej a potrzeby badań obecnych i przyszłych*, <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/robotka.pdf> (dostęp: 19.03.2015).

¹⁰ W postaci tzw. jednolitych rzeczowych wykazów akt.

¹¹ Art. 4 ust. 1 ustawy archiwalnej.

¹² Art. 15 ust. 2 ustawy archiwalnej.

¹³ <http://www.archiwa.gov.pl/pl/component/content/article/63-aktualnosci/3688-zosta-rodzinnym-archiwist-htm> (dostęp: 19.03.2015).

¹⁴ Art. 46 ustawy archiwalnej.

¹⁵ Art. 9 ust. 1 ustawy archiwalnej.

¹⁶ Art. 14 ustawy archiwalnej.

ni się także ich stan prawny. Materiały te, wchodząc do państwowego zasobu archiwalnego, nie będą mogły już być, rzecz jasna, zbywane, natomiast muszą zostać przez archiwum państwowe prawidłowo opracowane i zabezpieczone oraz, zgodnie ze statutowymi zadaniami archiwów państwowych, będą podlegały udostępnianiu. Skupię się tutaj przede wszystkim na kwestiach prawnych związanych z udostępnianiem.

Zgodnie z przepisami ustawy archiwalnej materiały archiwalne udostępnia się po upływie 30 lat od ich wytworzenia¹⁷. Istnieje także możliwość wcześniejszego ich udostępniania, w przypadkach uzasadnionych potrzebami nauki i kultury, co z kolei szczegółowo regulują przepisy wykonawcze do ustawy archiwalnej¹⁸. Jednak niezależnie od wieku materiałów archiwalnych można, w drodze decyzji, odmówić ich udostępnienia, jeżeli ich stan fizyczny nie pozwala na udostępnienie lub udostępnienie miałooby spowodować naruszenie prawnie chronionych interesów Państwa, jednostek organizacyjnych i obywateli, czy tajemnic prawnie chronionych¹⁹. Przekazując archiwalia rodzinne do archiwów państwowych, z pewnością chcielibyśmy mieć gwarancję, że przy ich udostępnianiu zachowana będzie właściwa ochrona interesów naszych i naszej rodziny. Ochrona taka wynika wszakże z prawa cywilnego, w którym pod szczególną pieczęą znajdują się nasze dobra osobiste, w tym: zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska²⁰. Dodatkowo, w przypadku gdy w archiwum rodzinnym znajdują się utwory, chronić je będą zapisy prawa autorskiego. Archiwum państwowe będzie mogło udostępniać egzemplarze utworów rozpowszechnionych, musi mieć także na względzie przepisy mówiące o ochronie majątkowych praw autorskich przez lat 70 od śmierci twórcy. Ponadto, przez lat 20 od śmierci, ochronie podlegać będą wizerunki osób uwidocznionych na fotografiach oraz korespondencja adresata²¹. Z kolei ujawnienie danych wrażliwych (pochodzenie rasowe lub etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne lub filozoficzne, przynależność wyznaniowa, partyjna lub związkowa, jak również dane o stanie zdrowia, kodzie genetycznym, nałogach lub życiu seksualnym oraz dane dotyczących skazań, orzeczeń o ukaraniu i mandatów karnych, a także innych orzeczeń wydanych w postępowaniu sądowym lub administracyjnym) z zachowanych akt wymagać będzie zgody osób, których dane te dotyczą²².

Archiwa państwowe zmuszone są zatem godzić statutowe obowiązki związane z udostępnianiem materiałów archiwalnych z dbaniem o prawną ochronę interesów Państwa i obywateli. W celu uporządkowania tych kwestii, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał w roku 2013 stosowne zarządzenie²³. Z przepisu tego wynika m.in. obowiązek składania przez każdego użytkownika pisemnego zobowiązania dotyczącego sposobu i zakresu wykorzystania materiałów archiwalnych²⁴. W praktyce, osoba pragnąca skorzystać z zasobu archiwum państwowego jest zobowiązana do wypełnienia druku „Zgłoszenia użytkownika zasobu archiwalnego”²⁵, w którym m.in. podpisuje oświadczenie o treści: „Ja, niej podpisany, oświadczam, że informacje o osobach, mające znamiona aktualności, a zawarte w udostępnionych mi materiałach archiwalnych wykorzystam zgodnie z celem wskazanym w drugostronnym zgłoszeniu, w sposób nienaruszający praw lub wolności obywateli, wynikających w szczególności z przepisów chroniących dobra osobiste i dane osobowe”. Użytkownik może nieodpłatnie wykonywać fotografie cyfrowe własnym sprzętem w zakresie niekomercyjnego użytku osobistego, jeśli nie powoduje to naruszenia wolności i praw osób, które znajdują

¹⁷ Art. 17 ust. 1 ustawy archiwalnej.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 lipca 2008 r. w sprawie określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych (Dz.U. Nr 156 poz. 970).

¹⁹ Art. 17 ust. 1a ustawy archiwalnej.

²⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 2014 r. poz. 121 z późn. zm.) – art. 23.

²¹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2006 r. Nr 90 poz. 631 z późn. zm.) – art. 28, 36, 81, 82.

²² Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. z 2014 poz. 1182 z późn. zm.) – art. 23, 27.

²³ Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych, <http://www.archiwa.gov.pl/pl/prawo/70-akty-normatywne-naczelnego-dyrektora-archiwow-pastwowych.html> (dostęp: 19.03.2015).

²⁴ Ibidem, § 9 ust. 2 pkt 2.

²⁵ Ibidem, § 4.

się w tych materiałach²⁶. Dyrektor archiwum może w szczególnych przypadkach uzależnić udostępnienie żądanych dokumentów od przedłożenia przez użytkownika wyjaśnień, oświadczeń albo udokumentowania szczególnych uprawnień do zapoznania się z treścią żądanych przezeń materiałów archiwalnych (np. upoważnienie zleceniodawcy, zgoda dysponenta akt zdeponowanych). Dyrektor może również ograniczyć korzystanie z dokumentów do poszczególnych jednostek archiwalnych bądź do konkretnych dokumentów (fragmentów dokumentów) w obrębie jednostki archiwalnej; ograniczyć lub wykluczyć możliwość reprodukcji udostępnionych akt, czy wręcz całkowicie lub częściowo odmówić udostępniania materiałów archiwalnych²⁷.

Z każdym prawem, rozumianym jako norma postępowania, wiążą się określone obowiązki. Prawo archiwalne, jak się wydaje, daje nam jednoznaczny przekaz mówiący o obowiązku przechowywania dokumentacji i zapewnienia jej odpowiedniej ochrony. Abstrahując od szczegółowych implikacji prawnych, związanych z zasadami postępowania w odniesieniu do poszczególnych rodzajów dokumentacji, warto przede wszystkim pamiętać, że zachowane w naszych rodzinnych archiwach materiały mogą stanowić potencjalne źródło informacji o wartości historycznej i jako takie wymagają naszej szczególnej pieczołowitości w obchodzeniu się z nimi.

---

²⁶ Ibidem, § 8.

²⁷ Ibidem, § 9